

sifatida esa “Surxon tongi” gazetasini misol qilishimiz mumkin. Bu gazetada uch yuz nafardan ortiq ijodiy va texnik xodim kelib

ketgan. Oʻtgan 100 yilga yaqin vaqt ichida gazeta tahririyatini oʻn toʻqqizinchi muharrir boshqarmoqda.

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisida. OʻzR qonuni. Oʻzbekiston Respublikasining ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisidagi qonunchilik hujjatlari. Законодательные акты Республики Узбекистан о средствах массовой информации. Oʻzbekiston Respublikasining qonunlari, qarorlari va boshqa hujjatlari toʻplami. T.: Oʻzbekiston, 2007. 4-11 b.
2. Дергачева Л.Д. К вопросу об источниковедческом изучении дореволюционной журналистики России // Государство и общество. История, экономика, политика, право. 2001, № 1. Б. 94.
3. Abduazimova N. A. Mustaqil Oʻzbekiston jurnalistikasi tarixi. T.: Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, 2007.
4. T.M.Qozoqboyev, M.Xudoyqulov. “Jurnalistikaga kirish”, - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. 53-bet.
5. Toʻlqin Qozoqboyev. Jurnalistika asoslari. T.: Musiqqa, 2007.
6. Xudoyqulov M. Ommaviy axborot vositalari tipologiyasi: Maʼruzalar matni. T.: OʻzMU, 2000.

### BUXORO AMIRLIGINING BOYSUN, DENOVA VA SHEROBOD BEKLIKLARIDA BOSHLANGʻICH TAʼLIM TIZIMI

Tojiyev Jasur,

Termiz davlat pedagogika instituti oʻqituvchisi

UDK: 94(575.1).

<https://orcid.org/0009-0008-1123-456X>

**Annotatsiya:** Bugungi kunda Yangi Oʻzbekistonda taʼlim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan tadbirlar, dastur va qonunlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etishda bu borada Buxoro amirligi va uning tarkibida boʻlgan Boysun, Denov va Sherobod bekliklarida asrlar davomida rivojlanib kelgan boy tajriba maktabini oʻrganish, tegishli saboq chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

**Kalit soʻzlar:** Taʼlim tizimi, Boysun, Denov, eski usul maktablari, yangi usul maktablari, Hududiya, Sayyiod Otaliq, mudarris.

**Аннотация:** При разработке и реализации мероприятий, программ и законов в области образования в Новом Узбекистане сегодня важно изучение богатого опыта школы, сложившегося на протяжении веков в Бухарском эмирате и провинциях Байсун, Денов. и Шерабад,

которые являются его частью, и извлечь соответствующие уроки становится важным.

**Ключевые слова:** Система образования, Бойсун, Денов, старомодные школы, новые методические школы, Худудия, Саййод Аталики, мударрис.

**Abstract:** In the development and implementation of activities, programs and laws in the field of education in New Uzbekistan today, it is important to study the rich experience school that has developed over the centuries in the Emirate of Bukhara and the provinces of Boysun, Denov and Sherabad, which are part of it, and draw relevant lessons. becomes important.

**Key words:** Educational system, Boysun, Denov, old method schools, new method schools, Hududiya, Sayyiod Ataliq, mudarris.

**Kirish.** XIX asr oxiri va XX asrning

boshlarida Denov, Boysun, Sherobod bekliklari Buxoro amirligi tarkibida bo'lib, mang'itlar sulolasi vakillari tomonidan boshqarilar edi. Garchand, Rossiya imperiyasi tomonidan Buxoro amirligi bosib olingan bo'lsa-da, ichki boshqaruvning amirlik usulida saqlanib qolishi tufayli ko'p sohalar an'anaviy tarzda rivojlanishda davom etdi. Xususan, an'anaviy madaniy hayot, ta'lim tizimi ham saqlanib qoldi. Buxoro amirligida ta'lim ikki bosqichda olib borilgan. Birinchi bosqich quyi, ya'ni boshlang'ich maktabda, ikkinchisi – yuqori bosqich madrasalarda davom ettirilgan.

Boshlang'ich an'anaviy maktab musulmon bolalari uchun umumiy ma'lumot beradigan xat-savod chiqarish maskanlari bo'lib, arab imlosida savod olish, yozish va o'qish ko'nikmalarini shakllantirish, hisoblash qoida va ko'nikmalarini hosil qilish tabiat va jamiyat, atrof-muhit, islom dini haqida bilim tushunchalar berish, axloq-odob me'yorlariga amal qilishni o'rgatishdan iborat edi.

Boshlang'ich maktablar asosan guzar va masjidlar, ba'zilar esa madrasalar qoshida bo'lgan[2;55]. Shahar va qishloqlarning qariyb barchasida bunday maktablar faoliyat yuritgan[10]. Maktablarda o'g'il va qiz bolalarga alohida, ajratilgan holda ta'lim berilgan. O'g'il bolalar masjid, madrasa va qorixonalarda, qiz bolalar esa otin oyilar uyida yoki o'z xonadonlarida o'qitilgan.

Maktabxonalaridagi darslar ertalab quyosh chiqishidan to asr namozigacha (soat 17.00) davom etib, juma va bayram kunlari o'quvchilar darsdan ozod qilingan. O'qituvchi (domla) yil bo'yi sabr-toqat bilan maktabxonani ochib, o'quvchilarini kutib o'tirgan. Aksariyat maktablarda jismoniy, estetik tarbiya masalalari deyarli e'tibor berilmagan, bolalar berilgan vazifani boshini tebratib o'qish yoki takrorlash bilan band bo'lgan. Bola ruhiyatini yaxshi biluvchi domlalar har bir yarim-ikki soatda tanaffus e'lon qilib turgan[1].

Maktabda bolalarning o'qishi uchun to'lov ota-onalar tomonidan qoplanib, bir yillik to'lov har bir bola uchun 1 tildan 3 tillogacha mablag'ni tashkil qilar edi. Bundan

tashqari, ota-onalar mullaga xalat, ko'ylak, etik, kovush kabi buyumlar olib berishgan. Shuningdek, bola Qur'on o'qishga o'tganda va har bir porani yod olganda farzandlarining ustozini turli sovg'a-salomlar bilan siylashgan[3;211].

Maktablarda o'quvchilar dastlab iymon masalasiga oid "Kalimai shahodat" va "toyiba"ni yodlashgan. Undan so'ng arab alifbosini o'rganib, "Haftiyak" kitobini o'qishgan[4], uni tugatgandan so'ng esa "Tajvid" kitobini, keyin esa "Chor kitob"ni mutolaa qilishgan. "Chor kitob"da bolalarga islom dinining asosiy qoidalari o'rgatilgan. N.Xanikov Buxoro maktablarida 8 ta o'qish kitobi: Alifbo, Qur'on, Farzi ayn, Chor kitob, Dodbi, Hofiz Sheroziy, So'fi Olloyor (Allohyor)ning "Maslak-ul muttaqiyn", Mirzo Bedil asarlari o'qitilganini ta'kidlaydi[3;213].

Amirlikdagi ta'lim tizimida tarbiya masalalari juda muhim ahamiyat kasb etgan va diniy e'tiqodni mustahkamlashga, iymon va axloqiy poklikka e'tibor qaratilgan. Xullas, boshlang'ich maktab o'qish va yozish, hisob-kitob qoidalari qatorida o'quvchiga ma'naviy qiyofasini islom ta'limoti doirasida shakllantirish vazifasini ham bajargan.

Qizlar maktabida o'qitish o'g'il bolalar o'qiydigan masjidlar huzuridagi maktabxonadagi o'qitishdan bir muncha farq qilar edi. O'g'il bolalar o'qitiladigan maktablardan farqli ravishda, qizlar maktablarida mumtoz shoirlar ijodini o'rganish bilan birga qizlar tarbiyasining o'ziga xos jihatlari, chunonchi, uy-ro'zg'or tutish, pazandalik, pokizalik, sharqona odob-axloq ham o'rgatilgan[1].

Quyida eski usul maktablarining faoliyatidagi qator muammoli holatlarga to'xtalib o'tamiz:

1. Boshlang'ich maktabda o'qitiladigan kitoblarning o'z ona tilida bo'lmaganligi, asosan arab tilida bo'lgan.

2. O'qitish usulining talabga javob bermagan. O'quvchilar maktabxonalarda yillab o'qishgan.

3. Boshlang'ich maktabda o'quvchilarni jazolash.

4. Maktablarda amaliy ahamiyatga molik bilimlar berilmas hamda olingan bilim

hayotda, turmushda deyarli qoʻllanilmas edi.

Shuning uchun ham, XX asr boshlariga kelib Buxoro amirligida, jumladan Denov, Boysun va Sherobod bekliklarida ham yangi usuldagi maktablar ochildi. Yangi usul maktablari musulmon maktablarining dasturlari va taʼlim tizimini isloh qilib, oʻquvchilarga oʻz ona tilida xat-savod chiqarishga moʻljallangan edi. Yangi usuldagi maktablarda oʻqitish tartibi ancha oson va sodda boʻlib, tezda xat-savod chiqarish imkoni boʻlgan. Shuning uchun ham amirlikdagi mahalliy ziyolilar koʻproq yangi usuldagi maktab qurish va oʻqitishni targʻib qilishga harakat qildi.

Yangi usuldagi maktablarning qulayligi va unda tezda xat savod chiqarish imkonining kengligi mahalliy aholi, hatto yuqori lavozimdagi baʼzi mulozimlar, diniy ulamolar, shariat peshvolari tomonidan tan olinib, qoʻllab-quvvatlanadi. 1912-yilda Buxoro amirligida yangi usuldagi maktablarning soni 57 taga yetadi[5;260]. Shuni alohida taʼkidlash joizki, yangi usuldagi maktablarda yangi dunyoviy bilimlar oʻqitilib, eskirib qolgan oʻqitish uslubidan voz kechilgan boʻlsa-da oʻquvchilarning maʼnaviy dunyoqarashini shakllantirishda islom dini asos sifatida qabul qilingandi.

Mirzo Salimbek oʻzining xotiralarida yangi usuldagi maktabning afzalliklari toʻgʻrisida toʻxtalib, ularda bolalar juda qisqa davrda savod chiqarganligi sababli uning nufuzi oshib borganligini, shuningdek, eski maktablardan aholi zodagon qatlamining bir qismi yuz oʻgirib, bolalarini yangi usul maktablariga bera boshlaganligini, yangi usuldagi maktablardagi darsliklarning hammasida diniy qoidalarga amal qilinishini qayd qilgan[6].

Yangi usuldagi maktablar asta sekin mahalliy aholi oʻrtasida shuhrat qozona boshladi. Sadriddin Ayniy yangi usuldagi maktabning qulay jihatlariga toʻxtalib: Bir necha yil eski maktablarda xat va savod chiqara olmaganlar yoki eski maktab tartib qoidasiga boʻysunmagan bolalarning otalari bizning maktab oʻquvchilarining ikki oylik maʼlumotlarini koʻrib, kamoli ixlos bilan bolalarini keltirib topshira berdilar[7;202] –

deb taʼkidlaydi.

Amirlikdagi oʻta dindor ruhoniylar yangi maktablarning ochilishiga keskin qarshilik koʻrsatib, turli igʻvo-boʻhtonlarni tarqata boshladi. Ular yangi maktab bitiruvchilari shariatga xilof ish qiladi, avvaliga oʻquvchilar gazeta oʻqishni oʻrganadi, keyingi yili esa ozodlik talab qiladi, uchinchi yili esa amir hazratlarini taxtdan agʻdarishga harakat qiladi deb, amirning yangilikka boʻlgan fikrini oʻzgartiradi[11]. Bu igʻvo va gap soʻzlarga ishongan amir Olimxon 1914 yil 5 iyulda amirlikdagi barcha yangi usul maktablarni yopish toʻgʻrisida farmon chiqaradi[12].

Farmonda yangi usuldagi maktablarning faol vakillarini shahardan chiqarib yuborish, shuningdek, toʻgaraklar tuzish, gazeta oʻqish va uni muhokama qilish taqiqlangan. Amir farmoni bilan qoʻshbegi va qozikalon boshchiligida ishchi guruh tuzilib, oʻqituvchilardan yangi usuldagi maktablarni ochmaslik va unda dars bermaslik, ota-onalardan esa bolalarini yangi usuldagi maktablarga yubormaslik toʻgʻrisida tilxat olingan[13].

Buxorodagi diniy ulamolar va amir tomonidan yangi usuldagi maktablarni yopish uchun qanchalik qarshilik qilinmasin, buni toʻxtata olishmadi. Sharqiy Buxoroda esa 58 ta maktabda 3815 nafar oʻquvchi taʼlim olib, unda 193 nafar oʻqituvchi mudarrislik qilgan[8].

Rossiya hukumati rus fuqarolarini Buxoro amirligiga koʻchirib olib kelganidan soʻng amirlikning ruslar yashaydigan shaharlarida rus tiliga ixtisoslashgan maktablar ochilgan. Masalan, Termiz shahrida 1906 yilda harbiy cherkov huzurida birinchi marotaba yangi usuldagi rus maktabi faoliyat yuritib boshlagan. Bu maktabda 600 dan ortiq maktab yoshidagi bolalardan faqat 35 nafari oʻqigan[14].

1913-yilda ofitserlarning bolalari uchun boshlangʻich maktab ochilgan. Shundan soʻng mahalliy va boshqa toifadagi Rossiya fuqarolarining bolalari uchun ham Termiz shahrida gimnaziya ochishga harakat boshlangan. 1917-yilga kelib ota-onalarning saʼyi-harakati va ularning mablagʻi hisobiga boshlangʻich maktab ochishga ruxsat

beriladi[14]. XX asr boshlariga kelib Termiz shahrida 1 ta ikkinchi darajali, 8 ta birinchi darajali, 12 ta eski usuldagi maktab bo'lib, Sherobod aksionerlik jamiyati Termizdagi boshlang'ich maktablarga 2600 rubl mablag' ajratgan[15].

XX asr boshlarida Buxoro amirligining Denov, Boysun va Sherobod bekliklarida ham eski va yangi maktablar faoliyat yurita boshladi[9;172]. Quyidagi jadvalda eski va yangi maktablar va ularning qaysi bekliklarda mavjudligi hamda soni ko'rsatilgan.

| Bekliklar | Eski maktablar | Yangi maktablar |
|-----------|----------------|-----------------|
| Denov     | 48 ta          | 4 ta            |
| Boysun    | 9 ta           | 6 ta            |

Sherobod 23 ta 6 ta

**Xulosa.** Xulosa qilib aytganda, Buxorodagi boshlang'ich maktablar o'quvchining savod chiqarishi, diniy axloqiy tarbiyasida muhim o'rin tutsa-da, ta'lim maskani sifatida XX asr boshlarida zamon talablariga javob bera olmas, uning faoliyatida qator jiddiy muammolar bor edi. Chunonchi, maktablar uchun yagona o'quv dasturi, o'quv rejasi mavjud emasdi. Ularning har biri o'z holicha faoliyat ko'rsatgan, o'quv jarayoni majburiy rejaga asoslanmagan va boshlang'ich maktablarda ta'lim jarayoni ko'p jihatdan maktabdor domlaning faoliyati, iqtidoriga bog'liq bo'lgan. O'qitish, ta'lim-tarbiya berish usuli zamon talablari darajasidan ancha orqada bo'lgan.

#### Foydalanilgan manba adabiyotlar ro'yxati:

1. Bobojonova Feruza. Buxoro amirligida ta'lim tizimi (XIX asr oxiri — XX asrning boshlari) // -Toshkent: «Adib» nashriyoti, 2014. 128 b.
2. Abdusattor Jumanazar. Buxoro ta'lim tizimi tarixi. Toshkent. 2017. - B. 55.
3. Хаников. Н. Описание Бухарского ханства. СПб. 1843. - С. 211-213.
4. Наливкин В. Школа у Туземцев Средней Азии // Туркестанский ведомости, 1898. 8 август.
5. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркистане (1865-1924). М. - С. 260.
6. Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (источник по истории Бухарского эмирата) / Пер. с персидского, введения и примеч.: Н.К.Норкулов, ред. перевода: А.К.Арендс, предисловие, ред. введения и примеч.: А.С.Сагдуллаев. – Ташкент: Akademiya, 2009. – С. 207.
7. Ayniy S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. // Asarlar.—Toshkent: Badiiy adabiyot, 1963. I tom. - B. 202.
8. Mingnorov A.T. XX asrning 20-yillarida Turkistondagi ma'orif masalalarining davriy matbuotda yoritilishi // Tarixiy manbashunoslikning dolzarb masalalari. T. 2013.
9. Материалы по районированию Узбекистана. Вып. I Самарканд.1926 С. 41- 172.
10. O'z MA, 1010-jamg'arma, 1-ro'yxat, 66-ish, 91- varaq
11. O'z MA, I-2-jamg'arma, 1-ro'yxat, 268-ish, 20-29 varaq.
12. O'z MA, I-2-jamg'arma, 1-ro'yxat, 268-ish, 7 varaq.
13. O'z MA, I-2-jamg'arma, 1-ro'yxat, 268-ish, 34 varaq.
14. O'z MA, I-3jamg'arma, 1-ro'yxat, 754-ish, 11-varaq.
15. O'z MA, I-3jamg'arma, 1-ro'yxat, 754-ish, 11-varaq.
16. O'z MA, I-3jamg'arma, 1-ro'yxat, 678-ish, 319-varaq.